

оголошено конкурс на кращу статтю з висвітлення діяльності сільських дільниць безпосередньо лікарями. Кращу статтю передбачалося надрукувати в журналі „Профілактична медицина”, а за найкращу статтю обіцяли премію у 3000 крб. [4, 94].

Окрім питань побутового характеру, в сільській мережі гострою проблемою була необхідність у забезпеченні кваліфікованими медичними кадрами: лікарями, середнім медичним персоналом, фельдшерами. Укомплектування медичними спеціалістами в галузі сільської охорони здоров'я здійснювалося за рахунок поповнення штату лікарями, які прибували на роботу до Донбасу з Харкова та Москви. Так, у квітні 1925 р. з Харкова на Луганщину прибули 7 лікарів, спеціалістів з охорони материнства та дитинства, які були розподілені по сільській мережі медичних установ округи [5].

Та умови праці лікарів у Донбасі були незадовільними. Влада допускала помилки і у розв'язанні питань щодо забезпечення спеціалістів відповідними житлово-комунальними умовами та оплатою праці. Через такі недоліки лікарі зверталися до Народного комісаріату охорони здоров'я перевести їх з Донбасу в інші губернії.

Відмовляючись працювати на селі, лікарі заявляли: „Помилуйте! Я такий же громадянин, як і ти, що живуть у сільській місцевості. Мені краще вважатися безробітним та бути у місті, аніж працювати у селі. Ви спершу створіть там хороші умови, а я тим часом почекаю. Я людина реальна, прийду тоді, коли все буде готове” [6, 103]. Та й оплата праці у 1923 р. медичному персоналу була мізерною [7, 1452].

Така ситуація вимагала від керівництва приймати конкретні заходи. І лише із середини 1920-х рр. задля більш правильного використання медперсоналу та укомплектування ним сільської мережі медико-санітарних установ, Раднарком УСРР постановою від 19 травня 1925 р. зобов'язав окружні та районні виконкоми: а) забезпечити лікарів сільських медико-санітарних установ квартирами; б) забезпечити сплату витрат на проїзд, а також підйомних та добових лікарям, які відряджалися органами Наркомздраву для роботи у сільській місцевості; в) забезпечити лікарів поточною медичною літературою; г) надати лікарям, які працюють у сільській місцевості, кожні 2 роки відпустки для підвищення їх кваліфікації зі збереженням утримання строком від 1 до 3 місяців, у спеціальні медико-санітарні установи органів Наркомздраву; д) включити до кошторису окрвиконкомів, починаючи з 1925-26 бюджетного року, витрати на утримання 2-х резервних лікарів сільських медико-санітарних установ для заміни тих, які знаходилися у наукових відрядженнях; е) надати лікарям, які відпрацювали у сільській місцевості не менше 3-х років переважне право на займання лікарських посад які звільнилися, у містах [8, 34-35].

Але навіть наприкінці досліджуваного періоду вказані проблеми сільської медицини мали своє відлуння. Плинність кадрів була знову ж таки спричинена низькою заробітною платнею, поганими квартирними умовами, комунальними послугами та ін. Наявність такої ситуації підкреслив у 1929 р. Народний комісар з охорони здоров'я УСРР Д.І.Єфімов, який зазначив, що за останні роки

матеріальне становище медичних працівників покращилося, але, все ж, у цьому відношенні вони досі відставали від інших професійних груп [9, 31].

Таким чином, з'ясування теоретичних проблем сільської медицини у період 1920-х рр. дає змогу відобразити позитивні та негативні зміни в інфраструктурі охорони здоров'я Донбасу в умовах тогочасних історичних подій. Важливо підкреслити, що доленосні часи потребували вирішення проблем галузі задля викорінення „чорних плям” із сільської медицини. Влада переймалася питаннями, але низка умов, зокрема фінансового характеру, перешкоджала покращенню рівня розвитку галузі.

На сьогодні ж, маючи значний історичний досвід розвитку сільської охорони здоров'я у радянський період, теоретично декларувати необхідність відродження галузі, у певному сенсі зруйнованої за роки незалежності, замало. До цього необхідно залучати і практичний аспект, доцільно звертатися і до міжнародного досвіду. Тому метою нашого подальшого дослідження є розгляд даного питання із залученням конкретних статистичних показників щодо будівництва сільської мережі медичних установ та забезпечення їх кадровим потенціалом. І хоча практично не можливо черпати досвід медицини періоду 20-х років минулого століття, але теоретичні аспекти можуть слугувати як історичний приклад.

1. *Хорош І.Д. Розвиток охорони здоров'я на селі в Українській РСР (1928-1929 роки).* – К., 1969.
2. *Вопросы социальной гигиены, организации здравоохранения и истории медицины: Сборник статей / Ред. И. Д. Хорош.* – К., 1970. – Вып. 4.
3. *Яковлева Л.В. Документальні джерела про діяльність Раднаркомів України в період НЕПу (1921-1927): Дис. ... канд. історичних наук: 07.00.09.* – К., 1994.
4. *Державний архів Луганської області.* – Ф. Р-580. – Оп. 1. – Спр. 85.
5. *Луганська правда.* – 1925. – 11 квітня.
6. *Профилактическая медицина.* – 1927. – №2.
7. *Врачебное дело.* – 1927. – №20.
8. *Охорона здоров'я в Донбасі у 20-х рр. ХХ ст.: монографія / І.В.Довжук, Ю.В.Барабаш.* – Луганськ, 2009.
9. *Ефимов Д.И. Десять лет советского здравоохранения на Украине.* – Харьков, 1929.

О.А. Білик

ЕКОНОМІЧНЕ ПІДГРУНТЯ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ НА ПОЧАТКУ 20-х рр. ХХ ст.

Основним критерієм становлення будь-якої країни є її економічний розвиток. Залежно від обставин, в яких відбувається формування та становлення держави, уряд формує напрям внутрішнього та зовнішнього розвитку країни. Однією з форм та методів регулювання відносин між урядом та населенням в середині країни є вдала економічна політика. Тому не випадковим є наше зацікавлення питанням економічного підґрунтя становлення радянської влади, зокрема тих її особливостей, які стосуються українського селянства, оскільки останнє завжди займало провідні позиції в соціальній структурі України. Науковий інтерес до окресленої теми зумовлений відсутністю конкретних робіт, у яких би

з'ясовувалося це питання. З огляду на це автор статті ставить за мету дослідити економічне становище УСРР, в якому опинилося українське селянство на початку 20-х рр. XX ст.

Окреслена тема вивчалася в роботах ряду сучасних дослідників, зокрема С. Корновенка, В. Лазуренка [4], П. Панченка [9], авторського колективу „Історії українського селянства” [2], проте так і не стала об'єктом окремого дослідження.

Породжена політикою „воєнного комунізму” мілітаризація всіх сфер життя, ліквідація легального товарообігу, згорання товарно-грошових відносин, здійснення продрозкладки стали гальмом на шляху до відродження народного господарства. В очікуванні „землі і волі” [2, 7] селянство виявило своє невдоволення продрозкладкою, що не давала їм можливості вільно розпоряджатися продуктами своєї праці, а отже, не сприяла розвитку продуктивності сільського господарства. Занепад сільського господарства призвів до різкого загострення проблеми продовольчого постачання міст.

Криза початку 20-х рр. XX ст., що охопила усі сфери соціально-економічного життя радянських республік, визнавалася, але причини її вбачалися лише у наслідках бойових дій. Насправді неспроможність сільського господарства була пов'язана із спробами партії знищити ринковий механізм „розширеного відтворення суспільного продукту” [4, 32].

Економічна політика більшовиків щодо селянства носила відверто споживацький характер. Селянин, у якого вилучалися не лише надлишки продукції, а й споживча норма, втрачав будь-який інтерес до господарювання та скорочував посівні площі. Найбільше зменшення посівних площ відбувалося в районах активного стягнення продрозкладки. До таких районів П. Панченко відносив: Харківську, Чернігівську та Полтавську губернії [9, 140]. Головним чином це ті райони, де радянська влада утвердилася найперше. Економічна політика „воєнного комунізму” була основною причиною кризи, що мала місце на початку 1920-х рр. в Україні.

Важливим кроком у сфері аграрних відносин став перехід від одноосібного до колективного господарства. Радгоспи, комуні, спільний обробіток землі становили основу побудови соціалізму на селі. Саме такими засобами держава планувала позбутися економічної залежності від заможного та середнього власника, який вважався головним ворогом соціалізму, а створення колективних господарств мало стати гарантом контролю за сільськогосподарським виробництвом. Проте перші спроби аграрних перетворень в Україні викликали масове невдоволення та протест селянства. Тому не випадково резолюція ЦК РКП(б) „Про радянську владу в Україні”, що визначила політичну лінію партії після денікінської окупації, проголошувала повну ліквідацію поміщицького землеволодіння з передачею земель безземельним і малоземельним селянам. А радянські господарства рекомендувалося створювати лише в необхідних розмірах [3, 121].

5 лютого 1920 р. Всеукраїнський революційний комітет прийняв Закон про землю, який проголошував право користуватися землею на території УСРР лише трудящим. Всі колишні поміщицькі, монастирські та удільні землі

передавалися українському трудовому селянству. Закон від 20 лютого 1920 р. проголошував попередній розподіл нетрудових земель, який відбувався шляхом вираховування теоретичної норми землі на душу населення для середнього ґрунту губернії.

Вся земля підлягала націоналізації, обіцянки більшовиків про негайну передачу селянам поміщицької землі без викупу не були виконані. Закон від 2 березня 1921 р. про закріплення землекористування на 9 років ще раз підкреслив, що селянин є лише орендарем землі у держави. Крім того, на націоналізованих землях держава намагалася створити якомога більше колгоспів і радгоспів. В. Ленін із цього приводу зазначав, що поділ землі годиться лише для початку: „Він повинен був показати, що земля відходить від поміщиків, що вона переходить до селян. Але цього недостатньо. Вихід лише в суспільній обробці землі” [7, 179].

Важливим джерелом надходжень до держбюджету в часи „воєнного комунізму” стала продрозкладка. Розміри продрозкладки визначалися кількістю їдців у сім'ї. Виконання розкладки надлишків сільськогосподарської продукції здійснювалося за так званими твердими цінами. При визначенні розміру продрозкладки держава не враховувала фактичної наявності надлишків на селі. Такі заходи носили відкрито грабіжницький характер. Селяни не хотіли віддавати результати своєї праці за безцінь, й відмовлялись виконувати розкладку, інколи такі невдоволення виливалися у стихійні виступи. Проте останні були не стільки проти продрозкладки, скільки проти її грабіжницького характеру [11, 12 – 38].

Продрозкладка, яку застосовувала радянська влада в роки громадянської війни, із її закінченням лише посилювала конфронтацію між владою і селом й стала однією з причин ворожого ставлення до влади. Ця суперечність набула великих масштабів, що викликало занепокоєння влади у стосунках з питань аграрної політики.

Катастрофічне становище в економіці призвело до невдоволення політикою більшовиків, що вилилось у робітничі страйки та селянські повстання, які в 1921 році охопили Україну. „Економіка весни 1921 року перетворилась на політику. Кронштадт”, – писав В. І. Ленін [6, 387]. Хоча Червона Армія придушувала виступи, уряд був змушений визнати провал політики „воєнного комунізму” і необхідність поступок, зокрема селянам. Адже її продовження обумовлювало реальну загрозу втрати більшовиками своєї фінансової бази.

Під тиском політичної та економічної кризи, конструктивної критики з боку опозиції, 4 лютого 1921 р. у промові під час Московської конференції металістів В. Ленін висунув, як загальнопартійне завдання – переглянути відносини робітників та селян.

8 лютого 1921 р. на засіданні Політбюро ЦК РКП(б), під час розгляду питання про весняну посівну кампанію, було розглянуто перший документ, який накреслював конкретний план скасування продрозкладки і запровадження продподатку – „Попередній, чорновий нарис тез відносно селян” [7].

На X з'їзді РКП(б), який відбувся 8 – 16 березня 1921 р., В. Ленін обґрунтував необхідність переходу до непу. У своїй доповіді про заміну розкладки

продовольчим податком і в заключному слові доповіді Ленін наголосив на питанні взаємовідносин робітничого класу з селянством та визначив основи нової економічної політики: „Тільки угода з селянством може врятувати соціалістичну революцію в Росії, поки не настала соціалістична революція в інших країнах” [6, 53].

Декретом РНК, який було прийнято того ж дня, дозволялося вільно обмінювати, купувати і продавати сільськогосподарську продукцію в тих губерніях, які виконали розкладку.

Безпосередньо після переходу до НЕПу організація змички між містом і селом радянському уряду представлялася на основі товарообміну. На цьому наполягав і лідер більшовиків В. І. Ленін, який продподаток розумів як одну з форм переходу від „воєнного комунізму” до соціалістичного продуктообміну. Завдання товарообміну є найважливішим питанням всієї нової економічної політики [8, 207].

Впродовж весни – літа 1921 р. уряд вживав заходів з налагодження організованого товарообміну з селянством. Головну роль у проведенні товарообміну повинна була відіграти кооперація. Вона вела товарообмінні операції і була підзвітна державі. Таким чином держава мала здійснювати в господарському обігу керівну і контролюючу роль.

В цьому визначався й подальший план соціалістичного будівництва. Передбачений соціалістичний обмін включав бартер продуктів промисловості із продуктами землеробства, і власне завдяки цьому товарообміну мала відновитися велика промисловість як єдина основа соціалістичної організації суспільства [8, 215].

Складавими нової економічної політики були:

- 1) відновлення торгівлі, товарно-грошових відносин,
- 2) введення стійкої грошової одиниці та надання їй конвертованості,
- 3) дозвіл приватної торгівлі,
- 4) денационалізація середніх та дрібних підприємств,
- 5) введення госпрозрахунку на державних підприємствах,
- 6) дозвіл іноземних концесій,
- 7) відновлення матеріальних стимулів виробництва,
- 8) розвиток кооперації та оренди,
- 9) зменшення державного втручання в економіку.

У сільському господарстві неп передбачав цілий ряд заходів, серед яких помітне місце посідала заміна продрозкладки продподатком, а також дозвіл продавати надлишок продукції на ринку, орендування землі, використання найманої праці й організація кооперативів.

Процес впровадження непу, як еквівалентного обміну між містом і селом, що міг бути досягнутим лише за умов ринкових відносин, перебував у стані невідповідності з поставленою перед ним кінцевою метою: індустріалізувати країну і здійснити надалі обмін між містом і селом без допомоги ринку, тобто на комуністичних засадах. Отже, з переходом до непу не змінювалися ні основні завдання, ні конкретні цілі Комуністичної партії і радянської держави. Змінювалися лише форми і методи соціалістичного будівництва. Використовуючи неп як відступ від основної лінії задля майбутнього успіху соціалізму, партія виходила з принципу, висловленого в ленінських словах: „Із Росії непівської буде Росія соціалістична” [8, 218].

З переходом до непу з'явилась потреба конкретизувати заходи щодо становища дрібного

селянського господарства. V Всеукраїнський з'їзд Рад (лютий – березень 1921 р.) постановив закріпити землю за селянами на 9 років у районах, де вилучені надлишки землі у куркулів, розділені колишні негродові землі, а також виділені землі для радгоспів, цукрових заводів, інших установ і створений волосний запасний земельний фонд. Цими питаннями у всеукраїнському масштабі займалась XI конференція РКП(б), яка в грудні 1921 р. декларувала принцип непорушного збереження націоналізації землі, зміцнення селянського землекористування, створення умов, необхідних для правильного існування і розвитку селянського господарства, підтримку всіма можливими засобами маломісних селянських господарств, відпуск сільськогосподарського реманенту, полегшення податкового тягаря тощо [5, 52 – 53].

Декрет ВУЦВК та РНК УСРР, прийнятий 11 квітня 1922 р., дозволяв земельну оренду і найману працю [1, 882]. 27 травня 1922 р. ВУЦВК прийняв „Основний закон про трудове землекористування”, де було визначено найважливіші правові норми, що забезпечували сталість селянського землекористування [1, 388]. Статті Закону увійшли до “Земельного кодексу УСРР”, прийнятого 29 листопада 1922 р. [1, 750]. Кодекс визначав норми земельного права в умовах непу і регулював земельні відносини в доколгоспному селі. Основу поземельних відносин становили націоналізація землі і передача майна всіх сільськогосподарських угідь в індивідуальне користування селянам.

Незважаючи на деякі труднощі, політика непу на початковому етапі знайшла велику підтримку серед селянства. Заміна продрозкладки продподатком, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, селянин був зацікавлений у своєму матеріальному збагаченні. Здійснення націоналізації землі й ліквідація поміщицького землеволодіння закріпили за селянством постійне землекористування.

Складовою частиною непу на селі було кооперативне будівництво, кооперування великої маси сільського населення. Налагодження роботи різноманітних товариств сільськогосподарської кооперації почалося з переходом до вільного товарообміну, що проголошувалося на X з'їзді РКП(б). Виконуючи рішення X з'їзду партії, ЦК РКП(б) 9 травня 1921 р. направив усім партійним організаціям спеціальний лист „Про кооперацію” [10, 226]. В червні Раднарком УСРР прийняв постанову про введення в Україні всіх положень декрету РНК РРФСР від 17 травня 1921 р. „Про керівні вказівки органам влади щодо дрібної і кустарної сільськогосподарської промисловості”. Ці документи були досить вагомими. Вони містили в собі цілий ряд важливих положень, які значно розширювали організаційно-господарські функції всіх видів сільськогосподарської кооперації. Кооперація була однією з трьох основ, на яких планувалося побудувати нові відносини в сільському господарстві. Так, в постанові уряду йшлося про те, що: „Кооперація буде не лише ефективно сприяти піднесенню дрібнотоварного виробництва, але й перетворювати дрібні господарства у великі колективні підприємства, що користувалися б

машинами, заснованими на електрифікації, тобто підводити технічний баланс під комунізм” [10, 227].

Відродження сільськогосподарської кооперації розпочалося після запровадження декрету „Про сільськогосподарську кооперацію”, прийнятого в жовтні 1921 року. В декреті, прийнятому ВУЦВК і РНК України 18 жовтня 1921 року, визначалися завдання сільськогосподарської кооперації, її господарська самодіяльність. Вона мала організувати кооперативний кредит селянським господарствам, постачати засоби виробництва, налагодити переробку та збут продукції.

Перебування в кооперативах куркулів розглядалось як недопустиме, хоча саме вони зі своїм досвідом могли принести господарству більшу користь, ніж бідняцький ентузіазм.

Важливу роль у розвитку сільськогосподарського кооперативного руху відіграли комітети взаємодопомоги. У розпорядженні селянських товариств взаємодопомоги були власні земельні ділянки і реманент, необхідний для обробітку землі.

Серед новоутворених колективних господарств помітне місце в роки непу відігравали радгоспи. Серед проблем радгоспного будівництва була й нестача тяглової сили. За статистичними даними, що стосуються восьми губерній УСРР, у червні 1920 р. в середньому на радгосп із 660 десятинами землі припадало 7 коней, 12 волів, а в жовтні, за статистичними даними, що стосуються десяти губерній УСРР, в радгоспах нараховувалось 2 368 коней і 3 828 робочих волів. Отже, в середньому на господарство припадало 4 коня і 7 волів, що забезпечувало його потреби у тягловій силі лише наполовину.

Поряд із організацією радгоспів на Україні відразу після закінчення громадянської війни розпочинається будівництво колективних господарств (колгоспів). На них покладалося завдання відновлення економічного потенціалу аграрного сектора економіки. Колективізація як процес означала повне або часткове відчуження засобів виробництва від безпосереднього виробника, їхнє усупільнення. Виробничий процес у колгоспі не вимагав опосередкування товарно-грошовими відносинами, управління в колгоспі – суто адміністративне [10, 227]. Товариства спільного обробітку землі були найпоширенішою формою колективу виробників, в які об’єднувалися селяни для спільної оранки землі й збору врожаю. При цьому врожай розподілявся в залежності від вкладеного кожним працівником капіталу. В артілях об’єднувалися земля, засоби виробництва, велося спільне і цілісне єдине господарство. Комуна вважалася вищою формою колективного господарювання. Її члени зливалися в одну загальну сім’ю, з єдиним господарством і майном, єдиною касою. Розподіл матеріальних благ відбувався за потребами. Кількість вкладеної праці не впливала на розподіл продуктів.

Основною формою колгоспів були артілі і комуні. Артілям відводилася земля по нормі 1,1 дес. на кожного члена сім’ї з урахуванням у що норму їхньої власної землі, або по 1,5 дес. у випадку відмови від наділеної та купленої землі. Артілі мали право брати в оренду ставки, сади, нетрудові будівлі на 50 % дешевше. Ділянки поля надавалися для них в одному місці, щоб дати можливість здійснювати

багатопільну сівозміну. Артілі отримували в першу чергу насіннєві позики, в розстрочку на виплату мертвий і живий інвентар. Агрономічну і ветеринарну допомогу вони отримували безкоштовно і без черги. У внутрішнє життя артілі держава не втручалась, артіль лише сплачувала державний податок на загальних засадах, а питання щодо одержання і використання свого майна артіль, крім випадку її ліквідації, вирішувала самостійно.

Таким чином, утвердження радянської влади на українських землях стало можливим завдяки ряду поступок, на які пішло керівництво внаслідок краху політики „воєнного комунізму”. Запровадження нової економічної політики на початку 1920-х рр. сприяло зростанню чисельності електорату з боку аграрної частини населення, а водночас і піднесення економіки.

1. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. – 1921 – 1926рр. – Харків, 1927.
2. Історія українського селянства. Нариси в 2-х тт. – Т. 2. – К., 2006.
3. Комуністична партія України в резолюціях, рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976.
4. Корновенко С.В., Лазуренко В.М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу. – Черкаси, 2004.
5. КПРС в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 2. – К., 1983.
6. Ленин В. И. О продовольственном налоге. // Полное собрание сочинений: В 55-ти тт. – Т. 43. – Март – июнь 1921 г. – М., 1963.
7. Ленин В. И. Речь на совещании делегатов комитетов бедноты центральных губерний 8 ноября 1918 г. // Полное собрание сочинений: В 55-ти тт. – Т. 37. – Июль 1918 – март 1919 гг. – М., 1963.
8. Ленин В.И. VII Московская Губпартконференция 29-31 октября 1921г. // Полное собрание сочинений: В 55-ти тт. – Т. 41. – Июнь 1921 – март 1922 гг. – М., 1964.
9. Панченко П. П. Сторінки історії України ХХ століття (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). – К., 1995.
10. Рішення партії і уряду по господарських питаннях. В 4-х томах. – Т. 1. – М., 1967.
11. Френкин М. Трагедия крестьянских восстаний в России. 1918 – 1921. – Иерусалим, 1987.

І.Г. Верховцева

СЕЛО ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ В УМОВАХ РАДЯНІЗАЦІЇ КРАЮ

Соціально-економічні і культурні зміни, які нині переживає українське село, вимагають врахування того факту, що вітчизняне аграрне виробництво „вийшло” зі специфічної суспільно-економічної системи – радянської [1, 16]. Досі чимало проблем села як багатофункціональної соціально-економічної системи проявляється на культурно-господарському, структурно-управлінському і соціокультурному рівнях і значною мірою пов’язані з радянським спадком. Без осмислення складних процесів, які відбувалися в українському селі у радянську добу, не можливе сьогодні ані вироблення виваженої регіональної політики в країні, ані вирішення сучасних проблем вітчизняного аграрного